

XIX საუკუნის ლიტერატურულ-საზოგადოებრივი აზროვნების ასპექტები

შარაბიძე თამარ

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი

<https://doi.org/10.52340/idw.2025.58>

აბსტრაქტი. XIX საუკუნის საქართველო ისეთი მოვლენებით გამოირჩევა, რომელთაც არსებითი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნის ბედის განსაზღვრისათვის. ამ მოვლენებს კი განსხვავებულად აღიქვამენ ქართველი მწერლები და, მიუხედავად აზრთა სხვადასხვაობისა, მათი ღვაწლი ქართული ლიტერატურულ-საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარებაში საკმაოდ დიდი და მნიშვნელოვანია. თითოეული მოღვაწის ცხოვრებისა და შემოქმედების განხილვიდანაც შეგვიძლია გამოვიტანოთ ის აზრი, რომ აზროვნების განსხვავებულობას მრავლობითი ფაქტორი განაპირობებს: უპირველესად, ეპოქა, XIX საუკუნის სხვადასხვა პერიოდი, რომელშიც მათ უხდებოდათ ცხოვრება და რომელსაც ქმნის სოციალურ-პოლიტიკური სიტუაცია, აგრეთვე – მათი სოციალური წარმოშობა, რომელიც ასევე განმსაზღვრელი ხდება თითოეული ქართველი საზოგადო მოღვაწის აზროვნების.

XIX საუკუნის I ნახევარში ერთი უმთავრესი პრობლემა არსებობს – საქართველოს ანექსია რუსეთის მიერ – რომელიც ადარდებს და აერთიანებს ყველა მოღვაწეს. ბრძოლის გზა საუკუნის პირველ ნახევარში აჯანყებებითა და 1832 წლის შეთქმულებით გამოიხატება, ანუ შეიარაღებული ბრძოლით საქართველოს დამოუკიდებლობის აღსადგენად.

1832 წლის შეთქმულების დამარცხების შემდეგ სიტუაცია იცვლება. საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა – ისევ პრობლემად რჩება, თუმცა გვერდზე ინაცვლებს, რასაც ხელს უწყობს რუსეთის იმპერიის ყოველმხრივი მომძლავრება საქართველოში.

აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ყველა მოღვაწე ერთნაირად არ აღიქვამს არსებულ ვითარებას; საზოგადოებრივი აზროვნების წარმოსაჩენად კი უაღრესად მნიშვნელოვანია მათი შეფასებები ისეთი მოვლენებისა, როგორებიცაა: ე.წ. „მამათა და შვილთა ბრძოლა“ – კამათი ლიტერატურული მიმართულებებისა და სალიტერატურო ენის საკითხებზე, კავკასიის ომი, ბატონყმობის პრობლემა, სოციალური რევოლუციები და ქვეყნის პოლიტიკური ორიენტაცია. სოციალურ და ეკონომიკურ ნიადაგზე ხდება 60-იანელებისა და ხალხოსნების, შემდეგ კი პირველ, მეორე და მესამედასეულთა დაპირისპირება (განსხვავებულია ამ უკანასკნელთა პოლიტიკური შეხედულებანიც).

ამრიგად, XIX საუკუნის II ნახევრის მწერლებისა და საზოგადო მოღვაწეებისათვის უმნიშვნელოვანესია ეროვნული და სოციალური საკითხი, რომლებთანაც პირდაპირკავშირშია ენისა და ლიტერატურის საკითხები. „მამული, ენა, სარწმუნოება“ – სამოციანელთა ლოზუნგი – მთელი საქართველოს საიდენტიფიკაციო ფორმულად იქცევა, ლიტერატურა კი რეალობის ამსახველ, ეროვნული გრძნობის გამღვივებელ, სოციალურ პრობლემათა გამჟღერებელ და საზოგადოების აზროვნების წარმმართველ ძალად.

საკვანძო სიტყვები: XIX საუკუნე, ლიტერატურულ-საზოგადოებრივი აზროვნება, ანექსია, შეთქმულება, ბატონყმობა, მხატვრული ტექსტი, პუბლიცისტიკა.

XIX საუკუნის საქართველო ისეთი მოვლენებით გამოირჩევა, რომელთაც არსებითი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნის ბედის განსაზღვრისათვის. ამ მოვლენებს კი განსხვავებულად აღიქვამენ ქართველი საზოგადო მოღვაწენი და, მიუხედავად აზრთა სხვადასხვაობისა, მათი

ღვაწლი ქართული ლიტერატურულ-საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარებაში საკმაოდ დიდი და მნიშვნელოვანია. თითოეული მოღვაწის ცხოვრებისა და შემოქმედების განხილვიდანაც შეგვიძლია გამოვიტანოთ ის აზრი, რომ აზროვნების განსხვავებულობას მრავლობითი ფაქტორი განაპირობებს: უპირველესად, ეპოქა, XIX საუკუნის სხვადასხვა პერიოდი, რომელშიც მათ უხდებოდათ ცხოვრება და რომელსაც ქმნის სოციალურ-პოლიტიკური სიტუაცია, აგრეთვე – მათი სოციალური წარმოშობა, რომელიც ასევე განმსაზღვრელი ხდება თითოეული ქართველი მწერლის აზროვნებისა; თუმცა ერთი ეპოქისა და ერთი სოციალური წარმოშობის მოღვაწეთა ნააზრევიც არ არის ერთნაირი. უმცირესობა ახერხებს ტრადიციული სააზროვნო სივრცისგან განზე დგომას, მიუხედავად დიდი ზეწოლისა. აქ მიზეზი ვიწრო გარემოში – ოჯახურ წრესა – და უპირველესად თვითონ მათ ინდივიდუალიზმში უნდა ვეძიოთ.

XIX საუკუნის I ნახევარში ერთი უმთავრესი პრობლემა არსებობს. ეს არის საქართველოს ანექსია რუსეთის მიერ, რომელიც ადარდებს და აერთიანებს ყველა მოღვაწეს. ყველა აღშფოთებულია დამოუკიდებლობის დაკარგვით და ეძიებს გზას ქვეყნის გათავისუფლებისათვის. ეს გზა საუკუნის პირველ ნახევარში აჯანყებებითა და 1832 წლის შეთქმულებით გამოიხატება, ანუ შეიარაღებული ბრძოლით საქართველოს დამოუკიდებლობის აღსადგენად. იმდროინდელ მწერალ-მოღვაწეთაგან 1832 წლის შეთქმულებაში თითქმის ყველა მონაწილეობს: ალექსანდრე ორბელიანი (შეთქმულების ოთხი ორგანიზატორიდან ერთ-ერთი), მისი ძმა – ვახტანგ ორბელიანი, სოლომონ დოდაშვილი (შეთქმულების იდეური ხელმძღვანელი), ალექსანდრე ჭავჭავაძე, გრიგოლ ორბელიანი, დიმიტრი ყიფიანი, სოლომონ რაზმაძე, გიორგი ერისთავი... ნიკოლოზ ბარათაშვილი ამ დროს გიმნაზიის მოსწავლეა, თუმცა უკვე გამჟღავნებული შეთქმულების თანამგრძნობი. აღსანიშნავია ისიც, რომ მამამისმა – მელიტონ ბარათაშვილმა – „ფარული საზოგადოების“ შესახებ არაფერი იცის. ე.ი. ის არ მოიაზრება იმ „განდობილთა“ რიცხვში, რომელთა დაუეჭვებელი იმედიც ჰქონდათ შეთქმულებს.

აჯანყების დამარცხების შემდეგ სიტუაცია იცვლება. უმთავრესი პრობლემა ისევ რჩება საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა, თუმცა ამ ბრძოლის ქმედებით დადასტურება გვერდზე ინაცვლებს, რასაც ხელს უწყობს რუსეთის იმპერიის ყოველმხრივი მომძლავრება საქართველოში. იმპერია „იპყრობს“ საქართველოს ეკონომიკასაც და კულტურასაც. ახალი მმართველობის სისტემაში (ყოფითსა თუ კულტურულ ცხოვრებაში) ძალაუფლებურად ერთვება მთელი საზოგადოება და მათი ჩართულობის სიღრმე და მიმართულება განაპირობებს კიდევ ეროვნულ მოღვაწეთაგან ერთმანეთისაგან განსხვავებული გზების ძიებას.

გადასახლებიდან დაბრუნებულთა ერთი ნაწილისათვის (ალექსანდრე ორბელიანი) კვლავ მიუღებელი რჩება იმპერიის სამსახურში ყოფნა, მეორე (უმრავლეს) ნაწილს კარიერა უშლის ხელს ძველი პრინციპების შენარჩუნებაში. ალექსანდრე ჭავჭავაძე და გრიგოლ ორბელიანი შეთქმულებაში მონაწილეობას ცოდვად უთვლიან თავს და ქვეყნის გათავისუფლების გზას რწმენით თვითშემეცნებაში ხედავენ; ვახტანგ ორბელიანი კარიერაზე უარს არ ამბობს, თუმცა ძმის თანამოაზრედ რჩება; გიორგი ერისთავს ქართველებისათვის საოცნებო საქმეს სთავაზობენ (პირველი ქართული ჟურნალის რედაქტორობასა და თეტრის დაარსებას), ამიტომ სიხარულით თანხმდება ასეთ, ნამდვილად დიდ, ღვაწლზე; დიმიტრი ყიფიანი, მონარქისტული მორალის კაცი, იმპერატორს მიიჩნევს საქართველოს მონარქად და სახელმწიფო სამსახურში კარიერული ზრდითა და ქართული საქმის ერთგულებით აგრძელებს ღვაწლს, თუმცა მონარქმა არც მას დაუფასა ერთგულება და, ბუნებით თავდადებული, სწორედ თავის ეროვნულ პრინციპებს ემსხვერპლა. ნიკოლოზ ბარათაშვილი გარდაუვალობად (ბედისწერად) მიიჩნევს საქართველოს რუსეთთან შეერთებას, ერთგვარად ამართლებს კიდევ ერეკლეს პოზიციას (ვახტანგ ორბელიანიც ამ აზრისაა), თუმცა თავისუფლებისათვის ბრძოლას ქართველისათვის მუდმივ პრიორიტეტად სახავს. საუკუნეთა გადასახედიდან, რა თქმა უნდა, სწორი (თუმცა რადიკალური) პოზიცია ალექსანდრე ორბელიანს აქვს. აქვე ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბარათაშვილის „ბედი ქართლისაში“

წარმოდგენილი სოლომონ ლიონიძისა და მისი მეუღლის სახეები სულისჩამდგმელი გახდა 60-იანელთა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობისა, ხოლო სოლომონ დოდაშვილის ეროვნული იდეოლოგიის მონახაზი (განათლების საშუალებით ყველა ფენის გაერთიანება საერთო მიზნისათვის) განვითარებული სახით ილიას პროგრამაში აისახა.

ცნობილია, რომ აჯანყებები მეფის რუსეთმა ქართველების ხელითვე ჩაახშო. კახეთის აჯანყების ჩახშობაში გამოუვალი მდგომარეობის გამო ალექსანდრე ჭავჭავაძემაც მიიღო მონაწილეობა, თუმცა ამ ფაქტს ძლიერ განიცდიდა და ომში მიღებულ ჭრილობას თავისი ცოდვის – ქართველზე ხელის აღმართვის – საფასურად აღიქვამდა. გრიგოლ ორბელიანმა გურიისა და თბილისის ამქართა აჯანყებები ჩაახშო, რაც მას თანამდებობრივად ევალებოდა, თუმცა მის სინანულს ამ შემთხვევებში ვერ ვხედავთ. მართალია, მისი პოზიციის ახსნა გამოუვალი მდგომარეობით შეგვიძლია, მაგრამ გვაბრკოლებს ის შეხედულება, რომელიც მის წრეშია (კერძოდ, ნიკოლოზ ბარათაშვილისგან) გაჟღერებულია – „*ძლივს საქართველოს მოუვიდა რუსი, რომელსაც ეყურება აქაურობისა*“ (ბარათაშვილი, 1968 : 178). ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ქართველი თავადაზნაურობა შეეჩვია რუსულ მმართველობას; ირწმუნა იმპერიისგანვე ჩანერგილი აზრი, რომ რუსეთი ჩვენი დამცველია არა მარტო გარეშე მტრებისგან, არამედ ჩვენივე თავისგანაც, შიდა სახელმწიფოებრივი, ფეოდალურის შუღლის მომწესრიგებელიცაა, ამიტომ მის გარეშე არსებობა რაღაც პერიოდში (იგულისხმება ხანგრძლივი დრო) მაინც გაგვიჭირდება. ამ აზრმა, რომელიც, რა თქმა უნდა, ეპოქამ მოიტანა, ხელი შეუშალა სწორ ეროვნულ ხედვას.

აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ყველა მოღვაწე ერთნაირად არ აღიქვამდა ზემოთ ნახსენებ მოვლენებს; მიუხედავად რუსული მმართველობის მხარეზე ყოფნისა, ოზურგეთში მყოფმა დიმიტრი ყიფიანმა გაამართლა გურულები, რომელთაც აკლდათ მთავრობის მხარდაჭერა და განიცდიდნენ უსამართლო ჩაგვრას მებატონეების მხრიდან. აქ შეიძლება მხედველობაში მივიღოთ დიმიტრი ყიფიანის წარმოშობაც. ის არ იყო მაღალი სოციალური (თავადთა) წრიდან და ბუნებით პრინციპულად სამართლიან პიროვნებას გული შესტკიოდა უსამართლობაზე. სოციალური ფაქტორი ნაწილობრივ იკვეთება სოლომონ დოდაშვილის დამოკიდებულებაშიც ეროვნული საქმისადმი. 1832 წლის შეთქმულების დროს, უმრავლესობისაგან განსხვავებით, იგი არა აბსოლუტური მონარქიის, არამედ კონსტიტუციური ანუ პარლამენტური მონარქიის მომხრეა (აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ ფაქტორს შეთქმულების მონაწილეებში განხეთქილება არ შეუტანია).

უაღრესად მნიშვნელოვანია ქართველ მოღვაწეთა მხრიდან კავკასიის ომის შეფასებაც. ალექსანდრე ჭავჭავაძე შამილის ქვეშევრდომი ტომების წინააღმდეგ ექსპედიციას აწყობს. გრიგოლ ორბელიანი ამ ომში, რომელმაც მთელი ნახევარი საუკუნე მოიცვა (1817-1864), განსაკუთრებული შემართებით იბრძვის; საზოგადოების უმრავლესი ნაწილის, ანუ ეპოქის, თვალთახედვა გამოიხატება ბარათაშვილის სიტყვებით:

„*ძრწოდე, კავკასო! ახლო არს დღე შენის აღსასრულისა!*
შეთქმულან შენზედ ერთპირად ძენი ქართლისა სრულისა,
აღებად შენგან სისხლისა, უბრალოდ დაქცეულისა,
და აღმორთმევად უწყალოდ შენს შორის ბოროტ სულისა!“ (ბარათაშვილი, 1968 : 131).

ქართველ მწერალთა მეორე ნაწილის თვალთახედვას კი, რომელიც ალექსანდრე ორბელიანიდან იღებს სათავეს, ყველაზე შთამბეჭდავად 60-იან წლებში ილია გამოიტყვის:

„*როს ესე ტოტნი ერთ ცხოვრების, ერთ არსებისა,*
ეხლა გაყრილნი, ერთ მდინარედ შეერთდებიან?
როს იგი ტომნი ცად მიღწეულ მძლავრ კავკასისა
ერთისა აზრით, ერთის ფიქრით განდიდდებიან?“ (ჭავჭავაძე ი. 1987 : 196).

კავკასის ომში დამარცხების გამო დიდ სინანულს გამოხატავს აკაკი ლექსში „შამილის სიზმარი“; 80-იან წლებში კი ალექსანდრე ყაზბეგი ხუნძ შამილს კავკასიის ხალხთა ერთობის სახედ მიიჩნევს.

საუკუნის გადასახედიდან, 60-იანელთა და ყაზბეგის თვალთახედვა – კავკასიის ხალხთა გაერთიანება იმპერიის წინააღმდეგ – დამოუკიდებლობის იდეის გაღვივებას

ემსახურება და ქვეყნის ბრძოლის ეროვნულ გზას წარმოაჩენს. ამ გზას ქართულ პოლიტიკურ აზროვნებაში ილიას გზა ეწოდება.

XIX საუკუნის 50-60-იანი წლებიდან ქართულ საზოგადოებრივ აზრში აქტუალური ხდება სოციალური საკითხი. თერგდალეულთა უმრავლესობა ბატონყმობის ეკონომიკურ ფორმაციას მომველებულად მიიჩნევს და ილწვის მის მოსასპობად; თუმცა ამ დროშიც საზოგადო მოღვაწეთა შორის გვევლინებიან მისი ერთგვარი დამცველები, უპირველესად – ალექსანდრე და ვახტანგ ორბელიანები. მათი აზრით, ძველ საქართველოში ბატონისა და ყმის ურთიერთობას პატრონყმობა უფრო ეთქმოდა, ვიდრე ბატონყმობა, რადგან მათ შორის მეტწილად მამაშვილური დამოკიდებულება არსებობდა. მოგვიანებით ამ აზრს აკაკი წერეთელი და იაკობ გოგებაშვილიც იზიარებენ. „გამდებლობის“ ინსტიტუტის აღწერით აკაკი ფაქტიურად ეთანხმება ალ. ორბელიანს ძველ დროში პატრონყმობის რეალური არსებობის შესახებ; ხოლო იაკობ გოგებაშვილის შეხედულებით, ქართველ გლეხსა და ბატონს შორის ურთიერთობა მაშინ დაიძაბა, როდესაც მათ შორის ჩადგა მესამე ძალა რუსეთის იმპერიის სახით. დროის გადასახედიდან, თერგდალეულების ბრძოლა ბატონყმობის გადასავარდნად აუცილებელი მოვლენა იყო, თუმცა მათი პოზიცია არ ითვალისწინებდა თავადაზნაურთა კლასის (ფენის) მოსპობას, სურდათ მხოლოდ გლეხის თავისუფლება და ფენათა შორის თანასწორუფლებიანი ურთიერთობა („ჩატეხილი ხიდის“ აღდგენა) იმ დიდი საქმის ერთად საკეთებლად, რომელსაც საქართველოს დამოუკიდებლობა ერქვა.

XIX საუკუნის II ნახევრის უმნიშვნელოვანესი მოვლენაა ე.წ. „მამათა და შვილთა ბრძოლა“, რომელიც 60-იან წლებში ლიტერატურისა და ენის საკითხების წამოჭრით დაიწყო, ხოლო 70-იან წლებში უფრო პოლიტიკური ხასიათი მიიღო, რადგან იმპერატორისათვის უნივერსიტეტის გახსნის თხოვნას პატრიოტული მოტივი ედო საფუძვლად. უნდა აღინიშნოს, რომ თავად ილიამ 80-იან წლებში არასწორად მიიჩნია ამ მოვლენის ბრძოლად შეფასება და შერქმეულ სახელწოდებას („მამათა და შვილთა ბრძოლა“) რუსეთში მიმდინარე პროცესების ტიპიზაციის ხელოვნური გადმოღება უწოდა. საქართველოში „მამებად“ და „შვილებად“ დაყოფის საფუძველი ძალზე პირობითია და არსებითად წარმოადგენს განსხვავებულ ხედვას როგორც ენისა და ლიტერატურის საკითხებზე, ასევე ზოგადად ცხოვრებისეულ მოვლენებზე. 60-იან წლებში ე.წ. „შვილები“ მოითხოვენ სალიტერატურო ენის გამარტივებას, სასაუბრო მეტყველებასთან დაახლოებას, ხმარებიდან გამოსული ასოების ანბანიდან ამოღებას, ლიტერატურაში რეალისტური მიმართულების დამკვიდრებას; ე.წ. „მამები“ კი ამის წინააღმდეგნი არიან; ასოების ამოღებას ანბანიდან ენის დამახინჯებად მიიჩნევენ, „ანბანთეთორეტიკის“ დარღვევად, რადგან თვლიან, რომ ეს ასოები, მართალია, მკვეთრად არ გამოითქმება, მაგრამ მაინც ისმის და სხვანაირ სილბოსა და გამოთქმას ანიჭებს მეტყველებას; რეალისტური პრინციპებიც ერთგვარად მხატვრულობას აკარგვინებს ნაწარმოებს.

ენის საკითხებზე კამათი „შვილების“ დაწყებული არ არის. მათ „მოსვლამდეც“ მამათა თაობა მომხრეა და ზრუნავს ერთიანი სალიტერატურო ენის დამკვიდრებისათვის, მაგრამ სხვადასხვაა მათი აზრი იმის შესახებ, თუ როგორი უნდა იყოს სალიტერატურო ენა. ალ. ორბელიანს არ მოსწონს გიორგი ერისთავის პერსონაჟთა „დაკუწვილი ლაპარაკი“; თვლის, რომ „გლეხკაცების ენა“ სალიტერატუროდ არ გამოდგება, „სადმრთო წერილის ენა“ კი გაუგებარია თანამედროვეთათვის, ამიტომ „სამწერლობო ენის“ ფუნქციას ის „საშუალო ენას“ აკისრებს, რომელიც რუსთაველისა და სულხან-საბას ენაა და უფრო გასაგებია. თუმცა თანახმაა ამ ენაშიც შევიდეს შესწორებები. დიმიტრი ყიფიანისთვისაც მიუღებელია ასოების ამოღება ანბანიდან, რადგან, მისი აზრით, ეს ასოები ენის მუსიკალურობასა და მოქნილობის გამოხატულებაა. ალექსანდრე ორბელიანისაგან განსხვავებით, მას შავთელ-რუსთაველის ენა თანამედროვეთათვის გამოუყენებლად მიაჩნია და ისეთი საშუალოს ძიებაშია, რომელიც შეაერთებს კლასიკურ ქართულსა და სახალხო მეტყველებას, თუმცა შიშობს ზედმეტად გახალხურებამ ენას არ ავნოს. გიორგი ერისთავი, მართალია, ქალაქურ კილოზე ამეტყველებს თავის პერსონაჟებს, მაგრამ მხოლოდ და მხოლოდ იმიტომ, რომ ამას დრამატურგიის ჟანრი მოითხოვს; პროზასა და პოეზიაში ის ინარჩუნებს რომანტიკულ სტილს.

საუკუნეთა გადასახედიდან, მამათა თაობა ვერ ხვდებოდა, რომ „სალიტერატურო ენა“

უნდა დაყრდნობოდა „ცოცხალ მეტყველებას“, ყოველთვის ერთადერთ მოქმედ „ენას“, რომლის გარეშეც ვერ განვითარდება „სალიტერატურო ენა“; თუმცა ამავე მამებმა თავისდაუნებურად შეუწყვეს ხელი სალიტერატურო ენაში ცოცხალი მეტყველების დამკვიდრებას – გრ. ორბელიანმა „მუხამბაზებით“, რომლებშიც პოეტი თბილისის დაბალი ფენის მოსახლეობის ენით მეტყველებს (ვახტანგ ორბელიანი ამ ლექსებს „შუა ბაზრის კილოზე“ დაწერილს უწოდებს) და ასევე „მგზავრობის“ მეორე ნაწილით, რომელიც ჩვეულებრივი სასაუბრო მეტყველებითაა დაწერილი, რადგან პოეტმა მისი გადამუშავება ვერ მოასწორო; ვახტანგ ორბელიანმა ლექსით – „პოეტს“, რომელშიც ის სპეციალურად „მდაბიური კილოთი“ გადმოსცემს სათქმელს; გიორგი ერისთავმა – თავისი დრამატურგიით; რაფიელ ერისთავმა კი იგავ-არაკების თარგმნითა და შექმნით, პოეზიაში მთის კილოს შემოტანით (თუ არა გლეხთა გულშემატკივარს რაფიელ ერისთავს, სხვას ვის უნდა სცოდნოდა სახალხო ენის შემოტანის აუცილებლობის მნიშვნელობა სალიტერატურო ქართულში?!)

მამათა თაობა უპირატესობას ანიჭებს სამხედრო საქმის შესწავლას, „შვილებისათვის“ უფრო მნიშვნელოვანი საუნივერსიტეტო განათლებაა. ალექსანდრე ჭავჭავაძე, გრიგოლ ორბელიანი, ვახტანგ ორბელიანი სამხედრო მოღვაწეები არიან, გიორგი ერისთავმა შეთქმულების ჩაშლის შემდგომ სამხედრო სამსახური საზოგადოებრივით შეანაცვლა. სოლომონ დოდაშვილს, დიმიტრი ყიფიანს და გაბრიელ ქიქოძეს (შესაძლოა სოციალური წარმომადგენლობის გამოც) ცხოვრების ამგვარ გზაზე არც უოცნებიათ. აქ უნდა გავითვალისწინოთ მათი განსაკუთრებული მიდრეკილება და ნიჭი სწავლისადმი, რომელიც მათ გამოარჩევდათ. მაგრამ ეპოქის სულისკვეთებას მაინც ბარათაშვილის ოცნება გამოხატავს, რომელიც უპირატესობას სამხედრო საქმეს ანიჭებს.

60-იანი წლებიდან იცვლება თავადაზნაურობის ცხოვრების გზის არჩევანი, მათთვის უპირველესი განათლების მიღება ხდება, რადგან განათლება სხვაგვარად უხსნის კაცს გონებას, დურბინდით აჩვენებს იმას, რაც უსწავლელთათვის დაფარულია (ილია). სწორედ განათლებამიღებული თაობა, ე.წ. „თერგდალეულები“ გახდნენ ახალი ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის წამომწყებნი, ოცდათორმეტიანელთა გზის გამგრძელებლები. მათ „მამათა“ არჩევანი შეაფასეს „ჩინებისათვის“ და არა ქვეყნისათვის ბრძოლად, რაც იყო უმთავრესი მიზეზი „მამათა“ და „შვილთა“ დაპირისპირების მეორე ეტაპისა. ნასწავლი თაობისათვის უნივერსიტეტის გახსნა იყო პრიორიტეტული, სამხედრო საქმეში წარმატებული „მამებისათვის“ კი – კადეტთა კორპუსის. თუმცა სამოციანელმა გოგებაშვილმაც უფრო მოგვიანებით თბილისში უნივერსიტეტის გახსნა არადროულად მიიჩნია, რადგან უმაღლესი სასწავლებლის შესანახად ფული ქართულ საზოგადოებას უნდა გადაეხადა, უნივერსიტეტში კი ქართველები ვერ მოხვდებოდნენ, რადგან მათ უმრავლესობას არ ჰქონდა საშუალო განათლება რუსულ ენაში ბარიერის გამო. საშუალო განათლების მიღება მხოლოდ რუსულ ენაზე შეიძლებოდა, რაც უჭირდათ ქართველებს და უადვილდებოდათ საქართველოში მცხოვრებ რუსებსა და სომხებს. დიდმა მასწავლებელმა სტატისტიკური მონაცემებით დაასაბუთა, რომ ეს უნივერსიტეტი ქართველებისთვის არ იქნებოდა. მისი სამართლიანი დასკვნის მიუხედავად, საუკუნეთა გადასახედიდან, უნივერსიტეტისათვის ბრძოლა უნდა დაწყებულიყო, რადგან ეს არც ისე ადვილი საქმე გახლდათ, სხვადასხვა სახის ბარიერის გადალახვა (შენობა, ნებართვა და ა.შ.) დიდ დროს მოითხოვდა და ამასთანავე სწავლების სისტემაშიც რაღაც შეიცვლებოდა და შეიცვალა კიდეც ილია ჭავჭავაძის გუნდის აქტიური მონაწილეობით – „სათავადაზნაურო“ ბანკისა და „წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ დაარსებით, რომელთა მეშვეობითაც საქართველოში გაიხსნა პირველდაწყებითი სკოლები (დაწყებითმა სწავლებამ ქართულ ენაზე ქართველებს რუსული ენის ათვისებაც გაუადვილათ).

60-იანმა წლებმა ქართული სააზროვნო სივრცის არსებითი გარდატეხა მოახდინა. ეროვნულ-გამათავისუფლებელი ბრძოლა სწორედ საზოგადოების გონებასა და აზროვნებაში გაჩაღდა, ლიტერატურაში დამკვიდრდა სასაუბრო მეტყველება და რეალისტური პრინციპები, თერგდალეულთა ლიტერატურულ-ესთეტიკური შეხედულებები (თუმცა დამოუკიდებლად არსებობას განაგრძობდა რომანტიზმიც). თერგდალეულებმა

განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიანიჭეს პოეტს, როგორც ხალხის წინამძღოლს, როგორც „გარემოების საყვირსა“ და ღმერთსა და ხალხს შორის შუამავალს, უარყვეს მხოლოდ ტკბილხმოვანებაზე აგებული პოეზია, პოეზიაში პირადი განცდების გადმოცემა და რეალისტური ლიტერატურის უპირველეს მიზნად საზოგადოებრივი სატკივარის ჩვენება მიიჩნიეს (მანამდე მწერალსა და ლიტერატურას ხალხის ცხოვრების გარდამქმნელის ფუნქცია არ ჰქონია). თერგდალეულებმა არა მხოლოდ სიტყვით, არამედ საქმითაც შეუწყვეს ხელი საზოგადოების განვითარებას, რაზედაც მეტყველებს მათი საქმიანობა კულტურის, განათლებისა და პოლიტიკის სფეროშიც (მათი მოღვაწეობის ყველა ასპექტი იყო წმინდა ეროვნული).

60-იანელენი თავიანთი სამოქმედო პროგრამით იყვნენ ლიბერალები და პატრიოტები, კოლონიურ პირობებში რევოლუციური გზა მათთვის მიუღებელი იყო. ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ მათ მიზნად იქცა ფენებს შორის „ჩატეხილი ხიდის“ გამთლიანება; ზრუნავდნენ საზოგადოების ყველა ფენაზე, როგორც თავადაზნაურობის, ასევე გლეხთა ინტერესებისათვის.

სწორედ თავადაზნაურობის ინტერესების დაცვის გამო 60-იანელები ნაწილობრივ დაუპირისპირდნენ ხალხოსნებს, რადგან ეს უკანასკნელნი გლეხობასა და არისტოკრატიას შორის შუღლს აღვივებდნენ და ხალხში წოდებრივი განხეთქილება შექმნდათ, რაც, თერგდალეულთა აზრით, არაეროვნული საქციელი იყო. სწორედ ამით აიხსნება აკაკის გაღიზიანება მათ მიმართ. წერეთელმა ხალხოსნებს „ახალი პატრიოტები“ და „დიაკვნის შვილები“ უწოდა, მათი ჟურნალი „იმედი“ კი სასტიკად გააკრიტიკა, რითაც თავადაზნაურთა ინტერესები დაიცვა.

თემატური თავისებურებით ქართული ხალხოსნობის ლიტერატურულ მიმართულებაში ექცევა ეკატერინე გაბაშვილიც იმის გამო, რომ მის ნაწარმოებებში 70-80-იან წლებში განვითარებული საზოგადოებრივი აზრია ასახული, ახალი სოციო-პოლიტიკური და ეკონომიკური პროცესები, ახალი დაპირისპირება ძველსა და ახალ თაობას შორის, გენდერული თემატიკა და ქალთა ემანსიპაციის საკითხი; მიუხედავად ამისა, აზროვნებითა და სტილური თავისებურებით მწერალი უფრო ახლოს დგას 60-იანელებთან, ვიდრე ხალხოსნებთან. 80-იანი წლების დამდეგს გორში გამართულ ხალხოსანთა ღონისძიებებში, რომლებიც ძირითადად სოციალურ საკითხს ეხებოდა, ვაჟასაც მიუღია მონაწილეობა და გორის საიდუმლო კომიტეტის საქმიანობაშიც ყოფილა ჩართული, მაგრამ მალევე დაკარგვია ხალისი. ხალხოსნური მოძრაობა საქართველოში რუსეთის გავლენით იყო გაჩაღებული და, თუმცა მიმდევრები ჰყავდა, თერგდალეულთა საქმიანობას ის მეტოქეობას ვერ უწევდა.

უფრო მწვავე დაპირისპირება სოციალურ და ეკონომიკურ ნიადაგზე პირველ და მეორე დასეღთა შორის გამოიკვეთა. მეორე დასეღთა აზრით, საზოგადოებრივი ცხოვრების სათავეში ბურჟუაზია უნდა მოქცეულიყო და არა განათლებული თავადაზნაურობა, რადგან მხოლოდ ბურჟუაზიას შეეძლო ეკონომიკის განვითარება, რაც განსაზღვრავდა ქვეყნის სიძლიერეს. საქართველოს ეკონომიკური წინსვლა თავისთავად მოსპობდა თავადთა და გლეხთა ფენას შორის დაპირისპირებას, რადგან უპირატესობას მოიპოვებდა ის, ვინც მატერიალურად გაძლიერდებოდა. თავადთა ფენა მხოლოდ მემკვიდრეობით მიღებულს ებღაუჭებოდა, თავის სიმდიდრეს ქვეყნის სასარგებლოდ ვერ ავითარებდა, პირიქით, კარგავდა, ამიტომაც საზოგადოებრივი ასპარეზისთვის განწირული იყო; გლეხობის ფენიდან გამოსული ბურჟუაზია კი ვითარდებოდა.

ეს შეხედულება თითქოს უფრო პროგრესულია, მაგრამ საქმე ისაა, რომ საქართველოში ბურჟუაზია ხალხის მოტყუებითა და ჩარჩობით იყო გამდიდრებული, აქედან გამომდინარე, ხალხის ნდობას არ იმსახურებდა, თანაც მის უმეტეს ნაწილს არაქართველები წარმოადგენდნენ, რაც გამოიწვევდა ქვეყნის სიმდიდრის (მათ შორის – მიწების) სხვა ეროვნებათა ხელში გადასვლას, ეს კი ეროვნულ მეობას საფრთხეს შეუქმნიდა; ამიტომ დროის გადასახედიდან, საქართველოსთვის, რომელიც მუდამ იბრძოდა ეროვნული მეობის შენარჩუნებისათვის და სწორედ ამან გადაარჩინა, უფრო მისაღები იყო ჯერ ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა და ამის შემდგომ თავისუფალ ქვეყანაში სოციალური

საკითხის მოგვარება (გლეხი ვერ იქნებოდა თავისუფალი დაპყრობილ ქვეყანაში). თუმცა ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, რომ სამოციანელები სოციალურ პრობლემებზე არ ზრუნავდნენ. ილია ჭავჭავაძე თავის პუბლიცისტურ წერილებში ისევე ეძიებს გზას სოციალური პრობლემების გადასაჭრელად, როგორც ნიკო ნიკოლაძე თუ გიორგი წერეთელი. იგი აყენებს შემდეგ საკითხებს – გლეხის მიწის მესაკუთრედ ქცევის, „შრომის განთავისუფლების“, სათემო და კერძო საკუთრების, რომელთაგან ეკონომიკის წარმართველად საზოგადოებრივი მფლობელობა („სათემო მიწათმფლობელობა“) მიაჩნია, ხიზანთა უფლებების (რომ მისცემოდათ მიწით ხანგრძლივი სარგებლობის უფლება) და ა. შ. ილიასა და ნიკო ნიკოლაძის აგრარული პროგრამები ძირითად საკითხებში ერთმანეთს ემთხვევა; ილიაც მომხრეა სათემო საკუთრების, მასზე გლეხების კოლექტიური მუშაობის, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ ერთობლივად დაგროვილი ფულით გლეხებმა ნელ-ნელა უნდა გამოისყიდონ მიწა. ის თავადს არ უნდა წაერთვას, რადგან კერძო საკუთრებაა. თავადს, როგორც მიწის მესაკუთრეს, თვითონაც შეუძლია იქცეს ფერმერად, ამუშაოს გლეხები მიწაზე და მოსავალიც გაუყოს. ნიკო ნიკოლაძე წინააღმდეგია როგორც მიწის ნელ-ნელა გამოსყიდვის, ასევე – თავადის ფერმერობის. ის მოითხოვს გლეხობისათვის მიწის გადაცემას და არ ითვალისწინებს თავადაზნაურობის ინტერესს. ილიასა და ნიკო ნიკოლაძის საწინააღმდეგო შეხედულებანი ნათლად ჩანს ხიზანთა საკითხშიც. ილია ხიზანთა უმიწოდ, ხოლო ნიკოლაძე – მიწიანად გათავისუფლების მომხრეა.

ეკონომიკური პოლიტიკიდან გამომდინარე, მეორე დასს პირველისაგან განსხვავებული შეხედულებები აქვს საბანკო საკითხებშიც. აქ ერთმანეთს უპირისპირდება ბურჟუაზიული და თავადაზნაურული ინტერესები მიწის შეძენისა და წვრილი წარმოების საკითხთან დაკავშირებით. გიორგი წერეთელს არ სურდა ერთი წოდების ინტერესების დამცველი ბანკი, მხარს უჭერდა სასოფლო-სამეურნეო და „მოკლევადიანი სამრეწველო“ ბანკების განვითარებას. ნიკო ნიკოლაძე ცდილობდა ბანკში სოციალისტური პრინციპების გატარებას – ბანკს არა თავად-აზნაურებისათვის, არამედ მხოლოდ გაჭირვებული ხალხისთვის უნდა მოემართა ხელი და დაეხსნა ისინი მძარცველი კაპიტალისტებისაგან – რაც ეწინააღმდეგებოდა მისივე ბურჟუაზიულ საბანკო პოლიტიკას. სათავადაზნაურო-საადგილმამულო ბანკი, რომელშიაც თავადაზნაურობამ თავისი ფული ჩადო, ვერანაირად ვერ გახდებოდა სოციალური ცხოვრების რეგულატორი. ამით ის შეზღუდვად ვაჭრობისა და ალბ-მიცემობის თავისუფლების პრინციპს, რაც აუცილებელი იყო ქვეყნის კაპიტალისტური განვითარებისათვის.

ილიას პროგრამა პროგრესული თავადაზნაურობის თვალსაზრისზე იდგა და მიზნად ისახავდა არა თავადაზნაურობის მოსპობას, არამედ მის გადარჩენას განადგურებისაგან, მის შეგუებას ახალ ცხოვრებასთან, წოდებათა შორის დამყარებულ მშვიდობიან ურთიერთობას თავადაზნაურობის (როგორც მიწის მესაკუთრეთა) უფლებების დაცვით. გიორგი წერეთლისა და ნიკო ნიკოლაძის ჯგუფი კი იყო რადიკალური ბურჟუაზიის მსოფლმხედველობის გამომხატველი; ცდილობდა გლეხი (მისთვის მიწის გადაცემით) სრულად გაეთავისუფლებინა მემამულის ბატონობისგან და ამით ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარებისათვის შეეწყო ხელი.

ილია მეორედასელებზე არანაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებდა ვაჭრობის, მეცნიერების, ტექნიკისა და მრეწველობის განვითარებას, მაგრამ იცავდა კერძო საკუთრების უფლებას. გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ ილია სათავეში ედგა სათავადაზნაურო ბანკს, რომელსაც უპირველესად მესაკუთრის ინტერესები უნდა გაეთვალისწინებინა; ამასთანავე ჭავჭავაძე მომხრე იყო სხვა ტიპის ბანკების დაარსებისაც, რომლებიც საზოგადოების სხვადასხვა ფენის ინტერესებზე იზრუნებდნენ. სათავადაზნაურო-საადგილმამულო ბანკის მიზანს კი მოგებული თანხით საზოგადოების კულტურული დონის ამაღლებაზე ზრუნვა წარმოადგენდა, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო ქვეყნის განვითარებისათვის.

ისე რომ, მეორედასელობა ბრალდება პირველდასელობა მიმართ, რომ ისინი მხოლოდ თავად-აზნაურთა უფლებებს იცავენ, უსაფუძვლოა და ემყარება იმ ფაქტს, რომ ისინი თავადაზნაურობასაც იცავდნენ გაკოტრებისგან და ქვეყნის საზოგადოებრივი აზროვნების

წარმართველად მაინც ეს ფენა მიაჩნიათ მისი განათლებულობის გამო. განათლებისათვის უპირატესობის მინიჭებაც ეროვნული თვალსაზრისით უფრო მართებული გადაწყვეტილება იყო, ვიდრე ვაჭრებისათვის ქვეყნის მმართველობაში ფართო გზის გახსნა, როგორც ამას მოითხოვდა ნიკო ნიკოლაძე (იგი თავად იყო ამ ფენის წარმომადგენელი).

მეორედასელთათვის და ასევე ხალხოსნებისთვის პრიორიტეტ საკითხებში შედიოდა ქალთა უფლებებისათვის ბრძოლა, თუმცა ამ ნიშნით ისინი არ განსხვავდებიან პირველდასელთაგან, რადგან „დედათა საქმისათვის“ ბრძოლა 60-იანელებმა დაიწყეს და დროთა განმავლობაში ეს პროცესი ქართველ მოღვაწეთა მხრიდან კიდევ უფრო გაღრმავდა და გააქტიურდა.

განსხვავებული იყო პირველდასელთა და მეორედასელთა შეხედულებანი პოლიტიკურ საკითხშიც. მართალია, ორივე დასი პატრიოტობას ერთმნიშვნელოვნად ქადაგებდა, მაგრამ პირველი დასისთვის პრიორიტეტი ქვეყნის ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა იყო, შემდეგ კი დამოუკიდებელ ქვეყანაში სოციალური საკითხის მოგვარება; მეორედასელებისთვის მიუღებელი იყო იმპერიული მმართველობა, თუმცა ისინი არ უარყოფდნენ სოციალურად თავისუფალ ხალხთა ერთ სახელმწიფოში ცხოვრებას.

გიორგი წერეთელს სურდა ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობა და მასში შემავალი ხალხების ძმური და სოლიდარული თანაცხოვრება ერთ სახელმწიფოდ. ამ მხრივ მისი ეროვნული პოლიტიკა რადიკალურად განსხვავდებოდა ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკისგან, რომლის მიზანი იყო კავკასიის ხალხთა ერთობლივი ბრძოლა რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ და არა – ერთიანი სახელმწიფოს შექმნა.

ნიკო ნიკოლაძე ქვეყნის თავისუფლებას ეკონომიკურ აღორძინებაში ხედავდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, რაც უნდა პოლიტიკურად თავისუფალი ყოფილიყო საქართველო, მაინც სხვა ქვეყნის მონა იქნებოდა. ეს აზრიც რადიკალურად ეწინააღმდეგება 60-იანელთა თვალთახედვასა და პროგრამას, რომლის მიხედვითაც, ქვეყანა ვერ აღორძინდება ეკონომიკურად სხვა ქვეყნის მონობაში. 80-90-იან წლებში ნიკოლაძე სამრეწველო ბურჟუაზიის იდეოლოგიი შეიქმნა. მისი პროგრამიდან გამოიცხრილა როგორც დაბალი კლასის ინტერესები, ასევე საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობის სურვილი. იდეალად კი იქცა რუსეთის თვითმპყრობელობის დროშის ქვეშ გაერთიანებულ ერთა საერთო პოლიტიკური თავისუფლება, საერთო ქვეყანა, რომელშიც ყველასთვის შესაძლებელი იქნებოდა წესიერი და სამართლიანი შრომა. მისი აზრით, მხოლოდ ასეთი იდეალისთვის ბრძოლა დაუმკვიდრებდა ჩვენს ქვეყანას და მასში შემავალ ერებს თავისუფლებას და თანასწორობას.

80-იანი წლების მოღვაწე, მაგრამ აზროვნებით 60-იანელი, ვაჟასთვის მიუღებელია პატრიოტული გრძნობის „ჭკუა-გონებით“ აწონ-დაწონვა, ამას უფრო კოსმოპოლიტიზმის საქმედ მიიჩნევს, რომელიც *„მხოლოდ ჭკუის ნაყოფია, ადამიანის კეთილგონიერებისა, მას ადამიანის გულთან საქმე არა აქვს.“* და, მიუხედავად ამისა, მისი აზრით, კოსმოპოლიტიზმიც ასე უნდა გვესმოდეს: *„გიყვარდეს შენი ერი, შენი ქვეყანა, იღვაწე მის საკეთილდღეოდ, ნუ გძულს სხვა ერები და ნუ გშურს იმათთვის ბედნიერება, ნუ შეუშლი იმათ მისწრაფებას ხელს და ეცადე, რომ შენი სამშობლო არავინ დაჩაგროს და გაუთანასწოროდეს მოწინავე ერებს“* (ვაჟა-ფშაველა 1964 : 254). ჭეშმარიტი პატრიოტიზმის ცნებაში ვაჟამ გააერთიანა ჯერ საკუთარი სამშობლოსა და, აქედან გამომდინარე, კაცობრიობის სიყვარული. მან დაანახვა გლობალიზაციის სახელით მქადაგებლებს, რომ თავისი ეროვნების უარმყოფელი საშიშია კაცობრიობისათვის. ის ვერასდროს გახდება მსოფლიო მოქალაქე. კაცობრიობის წინსვლისათვის ცალკეულ ეროვნებათა განვითარებაა საჭირო.

XIX საუკუნის 90-იან წლებში ჩამოყალიბდა კიდევ ერთი განსხვავებული აზროვნების მიმართულება – „მესამე დასი“, რომელიც საზოგადოების სათავეში მუშათა კლასს მოიაზრებდა. მწერლობაში მისი წარმომადგენელი ეგნატე ნინოშვილია. სამეცნიერო ლიტერატურაში არასწორად მიაკუთვნებენ ამ დასს აკაკი წერეთელსა და გიორგი წერეთელს. მართალია, XX საუკუნის დასაწყისში „რევოლუციურმა მოძრაობებმა“ (რომელთაც სოციალ-

დემოკრატიული პარტია ედგა სათავეში) აკაკისაგ გაულვივა იმედი, რასაც ადასტურებს 1912 წელს სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნებში კენჭისყრა, მაგრამ ეს იყო გარკვეულწილად ხარკის გადახდა სოციალ-დემოკრატიული პარტიისათვის, რომელმაც აკაკისადმი ნდობა გამოიჩინა და დეპუტატად დაასახელა. პოეტი მთელი თავისი მოღვაწეობის განმავლობაში ამ ძალის წინააღმდეგი იყო, რადგან მესამე დასი თავის მხრივ უგულვებელყოფდა ნაციონალურ საკითხს.

მართალია, 90-იან წლებში გიორგი წერეთელი „მესამე დასს“ დაუახლოვდა და თავისი დაარსებული ჟურნალი „კვალიც“ მის გარშემო შემოკრებილ ახალგაზრდა მარქსისტებს დაუთმო სამოღვაწეოდ, მაგრამ თავისი შემოქმედებით, როგორც პუბლიცისტურით, ისე მხატვრულით, იგი ყოველთვის ბურჟუაზიის იდეოლოგი გახლდათ, რადგან მარქსიზმში ქვეყნის განვითარების ეროვნულ ნიადაგს ვერ ხედავდა. ევროპის მაგალითის ზეგავლენით, მან კაპიტალიზმი მიიჩნია ქვეყნის განვითარებისათვის საუკეთესო ფორმაციად, რადგან სოციალიზმი ყველაზე ნაკლებად განვითარებული ფენის, პროლეტარიატის, ზეგავლენის ქვეშ მოქცევას ნიშნავდა. საქართველოს კაპიტალიზმისაკენ სწრაფვის შემაფერხებელ ფაქტორად გ. წერეთელს ეროვნული ბურჟუაზიის არარსებობა მიაჩნია, ქვეყნის უმთავრესი კაპიტალის თავმოყრა სომეხ ვაჭართა ხელში, რაც ეროვნული გადაგვარების ტოლფასია. ამიტომაც გიორგი წერეთლის უმთავრესი თემა ეროვნული ბურჟუაზიისათვის ხელის შეწყობა ხდება. სიმპათია მარქსისტული იდეოლოგიისადმი გამოწვეულია მხოლოდ სიმართლისათვის მებრძოლი და დაჩაგრული ადამიანებისადმი თანაგრძნობით.

ეკატერინე გაბაშვილის მიკუთვნებაც მესამე დასისადმი არამართებული და ხელოვნურია. მართალია, გაბაშვილი რევოლუციის თემასაც შეეხო მოთხრობაში „ბაირახტარი“, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ მწერალი ქალი აღფრთოვანებული ნამდვილად არ არის იმ სიტუაციით, რომელიც რევოლუციას მოაქვს, არც თავის მომხრეობას წარმოაჩენს რომელიმე მხარის მიმართ, უბრალოდ წუხს, რომ საყოველთაო ქაოსს მსხვერპლად ეწირება ბავშვი, რომელსაც გაცნობიერებულიც კი არა აქვს, რა უნდა მოუტანოს წითელმა დროშებმა, და მხოლოდ საყოველთაო აღტკინებასაა აყოლილი.

60-იან წლებში სალიტერატურო ენის საკითხი მეტ-ნაკლებად გადაიჭრა, თუმცა მისი სიწმინდისათვის ბრძოლა მაინც მიმდინარეობს, რასაც უაღრესად დიდი პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი მნიშვნელობა აქვს ნებისმიერი მწერლისთვის. განსაკუთრებული აქცენტი კეთდება მაღალ საზოგადოებაში ქართულად ლაპარაკის დამკვიდრებაზე, ქართულ ენაზე განათლების მიღებასა და ქართულის ენობრივი ნორმების დაცვაზე, რასაც ემსახურება აკაკისა და ილიას სატირული ლირიკა. გოგებაშვილის სტატიებში ქართული ენის სისრულე და უნიკალურობა წარმოჩნდება და იმ აუცილობლობის მტკიცება, რომ ბავშვმა მშობლიურ ენაზე უნდა მიიღოს პირველდაწყებითი განათლება; სვანური და მეგრული ენების არსებობა ქართულთან ერთად არ ნიშნავს იმას, რომ სვანები და მეგრელები სხვა ეროვნებისანი არიან; მათი სწავლება ამ ენებზე სეპარატისტული მოძრაობის გამღვივებელია, ამიტომაც ქართველი მოღვაწეები, განსაკუთრებით – გოგებაშვილი, იბრძვიან იმ ტენდენციის წინააღმდეგ, რომლითაც იმპერია აქეზებს მეგრელებსა და სვანებს. 80-იან წლებში ენის საკითხში მოიაზრება სალიტერატურო ენის დაცვაც დიალექტური ფორმებისაგან. სწორედ ეს პრობლემაა ასახული აკაკისა და ვაჟას პოლემიკაში (1892-1899 წლებში). საქმე ისაა, რომ აკაკიმ დაადანაშაულა ვაჟა სალიტერატურო ენის დამახინჯებაში მასში დიალექტური ფორმების შეტანის გამო. მიუხედავად ამისა, გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ვაჟას ძალიან კარგად ესმოდა ქართული სალიტერატურო ენის მნიშვნელობა. იგი ილია ჭავჭავაძის – ენის მთავარი რეფორმატორის – იდეოლოგიას მისდევდა და არც შეიძლება განსხვავებული შეხედულება ჰქონოდა საზოგადოდ ენისა და მხატვრული მეტყველების საკითხებზე, არ შეიძლებოდა სალიტერატურო ენის წინააღმდეგ წასულიყო და რომელიმე ერთი დიალექტის თვალსაზრისზე მდგარიყო. ვაჟას ეს პოზიცია არც თეორიულად და არც პრაქტიკულად არ აურჩევია.

თერგდალეულებმა სალიტერატურო სივრცეში დაამკვიდრეს პრინციპი „**ხელოვნება ხალხისათვის**“, რომელსაც მეორედასელმა გიორგი წერეთელმა სულ სხვა სახე მიაანიჭა –

ხელოვნება უნდა ემსახურებოდეს გარკვეულ იდეას ან პროგრამას, ხელოვნება და პოლიტიკა ერთმანეთზე უნდა იყოს გადაჯაჭვული. ამ პრინციპის წინ წამოწევის გამო გიორგი წერეთლის მხატვრული შემოქმედება პუბლიცისტურისკენ იხრება და გარკვეულწილად მაღალმხატვრობას კარგავს.

ილიას დასელმა, 80-იანელმა ვაჟამ ხელოვნების მიზანი დაცემული სულის ამღვლელობაში, კათარზისში, დაინახა და 60-იანელებისგან განსხვავებით, განაცხადა, რომ „სულის ამღვლეობამ სხეულსაც თავისი პირვანდელი სილამაზე და მშვენიერება უნდა დაუბრუნოს“ (იმედაშვილი, 1986 : 124). აქედან გამომდინარე, ნათელია, რომ რეალისტი ვაჟას მიერ გამოთქმული თვალსაზრისი იდეალისტური მსოფლმხედველობისაკენ იხრება. ვაჟას შემოქმედებაში რეალისტური პრინციპების გვერდით ქართული მოდერნიზმის სათავეებსაც აღმოვაჩენთ.

ამრიგად, XIX საუკუნის II ნახევრის მწერლებისა და საზოგადო მოღვაწეებისათვის უმნიშვნელოვანესია ეროვნული და სოციალური საკითხი, რომლებთანაც პირდაპირ კავშირშია ენისა და ლიტერატურის საკითხები. სამოციანელთა ლოზუნგი – „მამული, ენა, სარწმუნოება“ – მთელი საქართველოს საიდენტიფიკაციო ფორმულად იქცა, ლიტერატურა კი რეალობის ამსახველ, ეროვნული გრძნობის გამღვივებელ, სოციალურ პრობლემათა გამჟღერებელ და საზოგადოების აზროვნების წარმმართველ ძალად. ზოგიერთმა მოღვაწემ თავისი ნააზრევნი პუბლიცისტულ ნაშრომში წარმოაჩინა, რაც პირდაპირ გვამცნობს საშუალებას მათი აზროვნების მიმართულების შეფასებისა, ზოგიერთმა კი – მხატვრულ ლიტერატურაში, რომელიც სახეებით აზროვნებას, და ამიტომ ტექსტს მიღმა უნდა ვეძიოთ სათქმელი, საზოგადოებისადმი გაგზავნილი გამოწვევა, რაც უფრო რთულია და საინტერესოა. ამიტომაც საზოგადო მოღვაწეთა შეხედულებანი, სიტყვიერების სხვადასხვა ჟანრში ასახული, ფორმით განსხვავდება ერთმანეთისგან – პუბლიცისტულ სათქმელი ფართოდ და დაწვრილებითაა გაშლილი, მხატვრული ლიტერატურისათვის კი ახსნა-განმარტება მიუღებელია, რადგან მხატვრული სიტყვა „ადამიანის გულის საქმეა“, როგორც პატრიოტიზმი. მასში „დაწურული“ სათქმელი გრძნობით უნდა აღიქვას მკითხველმა და შემდეგ „ჭკუა-გონებით“ აქციოს „ასაწონ-დასაწონად.“

ლიტერატურა:

ბარათაშვილი, ნ. (1968). ნიკოლოზ ბარათაშვილი 150, თხზულებანი. თბილისი : „საბჭოთა საქართველო“.

ვაჟა-ფშაველა, (1964). ვაჟა-ფშაველა. თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომას, ტ. IX, პუბლიცისტური და ეთნოგრაფიული წერილები. თბილისი : „საბჭოთა საქართველო“.

იმედაშვილი ი. (1986). კრებული „კაი-ყმა“, მოგონებები ვაჟა-ფშაველაზე, შეადგინეს: მ. ბეჟიტაძემ, ს. ცაიშვილმა; თბილისი : თსუ გამომცემლობა.

ჭავჭავაძე ი. (1987), ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტომი I, პოეზია. თბილისი : „მეცნიერება“, „საბჭოთა საქართველო“.

Aspects of 19th-Century Literary and Societal Thought

Sharabidze Tamar

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi

Abstract

19th-century Georgia stands out for events of profound significance in determining the fate of the country. These events are perceived in different ways by Georgian writers, and despite differences of opinion, their contributions to the development of Georgian literary and societal thought are considerable and important. Analyzing the lives and works of each figure reveals the notion that the diversity of thought is influenced by multiple factors: primarily, the era itself – the various periods of the 19th century in which they lived, shaped by the prevailing socio-political context – as well as their social origins, which also

become a defining factor in the mindset of each Georgian public figure.

In the first half of the 19th century, one central issue dominated: the annexation of Georgia by Russia—a concern that troubled and united all public figures of the time. The path of resistance during this period manifested through uprisings and the conspiracy of 1832, representing an armed struggle aimed at restoring Georgia's independence.

After the failure of the 1832 conspiracy, the situation began to change. Although the struggle for Georgian independence remained an issue, it gradually moved to the background. This shift was largely influenced by the growing dominance of the Russian Empire in all spheres of Georgian life.

It is also noteworthy that not all public figures perceived the existing situation in the same way. To understand the nature of societal thought, their evaluations of key events are especially important – such as the so-called "struggle between fathers and sons," which involved debates over literary movements and the literary language, the Caucasian War, the issue of serfdom, social revolutions, and the political orientation of the country.

On the social and economic front, we see conflicts emerge between the Sixtiers (the 1860s generation) and the Populists, and later among the representatives of the first, second, and third groups of the Tergdaleulebi (Russian-educated Georgians), each holding differing political views.

Thus, for the writers and public figures of the second half of the 19th century, national and social issues were of paramount importance – closely tied to questions of language and literature. The slogan of the Sixtiers, "*Homeland, Language, Faith*," became a unifying formula for the identity of all of Georgia. Literature emerged as a powerful force that reflected reality, awakened national sentiment, voiced social problems, and shaped public consciousness.

Keywords: 19th century, literary and social thought, annexation, conspiracy, serfdom, fictional text, publicism.